

Ion CORDONEANU

***Valorile democratice și susținerea lor publică în rândul
intelectualilor***

Universitatea “Dunărea de Jos, Galați, ROMÂNIA
theosisro@yahoo.com

„...Raymond Aron este recunoscut astăzi drept unul dintre puținele spirite lucide, care au denunțat la timp cu o uimitoare consecvență și perspicacitate ambele totalitarisme ale secolului XX, adoptând în același timp o poziție sobră și echilibrată în privința virtuților și limitelor societăților liberale. El a fost omul care a avut aproape mereu dreptate, analistul decent care nu și-a pierdut niciodată simțul măsurii în mijlocul unei lumi măcinată de conflicte ideologice și războaie totale” (Aurelian Crăiuțu, *Elogiul moderației*)

Introducere

Elitele au rolul lor de neînlocuit într-o societate democratică. Distrugerea lor sau lipsa lor de reacție a dus la dezastre din care cu greu s-a putut ieși, pentru a se încerca de 17 ani re-construcția unei societăți democratice, bazată pe libertatea individuală, de expresie, inițiativă și circulație. Rolul lor, într-o societate în curs de democratizare este acela de a promova o atitudine rațională. În lumea politică românească, intelectualul, atunci când nu are vreun interes sau nu aparține vreunui „grup de interese”, sau atunci când nu-și anexează gândirea vreunei ideologii, ar trebui să joace rolul excepțional de păzitor al rațiunii echilibrate și echidistante, întotdeauna critică, indiferent dacă ceea ce vizează sau îmbrățișează se află la *dreapta* sau la *stânga*. Cu alte cuvinte, un intelectual nu-și permite excesul, atunci când uzează public de rațiunea sa pentru a se face auzit în sfera publică.

La noi, deocamdată se perpetuează moda apelurilor cu caracter de insurecție ideologică, uitând sau ignorând că o semnătură pe un text, în afară de faptul că exprimă atitudinea personală a unui intelectual între atâția alții, nu înseamnă mare lucru în ordinea decizională, atunci când nu există o dezbatere. În afara unei dezbateri publice și a unei deliberări raționale, a semna pe o listă poate fi confundat foarte ușor cu înclinația multor intelectuali de a-și căuta stăpân – adică de a pune în paranteză tocmai ceea ce definește pe intelectual ca intelectual – autonomia gândirii critice.

Se poate reformula, cu această ocazie, întrebarea – aproape obsesivă de mai bine de un secol, asupra rolului intelectualilor într-o societate democratică. Acest rol nu se poate limita la „proteste politice” – le putem numi și civice, și, cu atât mai mult, deci, nu se poate transforma în susținerea fără rezerve a unui lider politic. De cealaltă parte, însă, a gândi fără rezerve o doctrină națională și tocmai din interiorul

unui regiment politic cum este un partid cu excese în această direcție, iarăși, mi se pare discutabil.

Rolul intelectualului l-a definit încă Jurgen Habermas, unul dintre cei mai proeminenți gânditori ai secolului XX. Filosoful german remarcă în primul rând necesitatea ca intelectualul să fie conștient de failibilitatea sa, să promoveze argumente cât mai bune și informații obiective. Sarcina sa este de a îmbunătăți nivelul discursiv al controverselor publice și, ceea ce este cel mai important, nu trebuie să confunde „influența” cu „puterea”. Dacă cei care se auto-intitulează astăzi intelectuali corespund exigențelor autorului „Sferei publice”, rămâne de văzut. Oricum, avem suficiente indicii să bănuim că multe dintre vocile existente azi pe scena publică românească ignoră aceste repere și eșuează de cele mai multe ori în raport cu ele.

1. Societatea civilă – locul de exprimare a intelectualului

Reflecția asupra conceptului de societate civilă s-a articulat în România în legătură cu procesul de democratizare a societății românești, desemnând un *nou tip de realitate dezirabilă, o alternativă la statul totalitar* (Balahur 1999: 19). Considerat *cel mai important concept pe care Occidentul îl putea oferi democrațiilor pe cale de a se naște* (D. Dettke), societatea civilă se identifică cu realitatea socială nonstatală și se articulează în jurul individualismului, concurenței, impersonalității și relațiilor contractuale, de piață.

Definită ca “sfera relațiilor formale, voluntare dintre indivizi particulari” (Weintraub 1997: 18, citat în Balahur 1999), societatea civilă ocupă spațiul social situat între birocrăția politico-statală și viața privată (Balahur 1999: 28), fiind locul natural de exprimare a intelectualului într-o societate structurată pe baze politice moderne.

Într-o radiografie a relației dintre intelectual și câmpul puterii, Mihai Dinu Gheorghe identifică reperele cronologice ale manifestărilor intelectualului în spațiul public românesc după 1990. Astfel, nașterea societății civile, această adevărată inimă a democrației (Michael Sandel), se structurează de-a lungul a patru momente: 1. momentul dominat de profesiile intelectuale; 2. momentul caracterizat prin viață asociativă intensă și prin luarea în posesie a resurselor interne și externe care să le asigure intelectualilor o nouă identitate colectivă; 3. momentul de politizare intensă a vieții intelectuale; 4. momentul intelectualilor mediatizați și al experților (Gheorghiu 2007: 334). Se poate remarca faptul că istoria societății civile românești a avut o altă desfășurare spre deosebire de celelalte state din Europa Centrală și de Est. În România societatea civilă se constituie ulterior căderii comunismului, fiind de fapt cel mai important proiect al intelectualilor aflați în opoziție cu puterea politică nou instaurată (v. Berevoescu 1999), sarcina ei nefiind aceea a răsturnării totalitarismului (ca în alte țări ale blocului comunist) ci aceea a consolidării democrației și a despărțirii de valorile și mentalitățile trecutului.

În opinia lui Mihai Dinu Gheorghe, perioada de după anul 2000 “se caracterizează prin declinul celor două figuri intelectuale dominante înainte – intelectualul profetic și cel politizat – în folosul unei figuri concurente: cea a intelectualului expert și mediatizat” (Gheorghiu 2007: 334). Profesionalizarea intelectualului în politolog, consilier, “analist politic” sau jurnalist specializat este echivalentă cu declinul rolului intelectualului căruia nu-i mai rămâne decât sarcina de a conserva memoria socială a istoriei recente, de a restitui mărturiile victimelor și de a evalua responsabilitățile politice [1]. În acest stadiu,

focalizarea discursurilor asupra trecutului și dominantă lor moralizatoare sunt revelatoare pentru fragilitatea *dialogului social* pe care un grup precum GDS pretindea că-l încurajează și susține.

(Gheorghiu 2007: 337)

O critică a modului în care funcționează societatea civilă la noi și, implicit, modul în care intelectualul își înțelege rolul, poate fi formulată și de pe câmpul științei politice atunci când observăm că ceea ce trebuia să fie mediatorul între guvernământ și cetățean se dovedește a fi absent în politica autohtonă:

În afară de partide, între cetățenii obișnuiți și administrație sau Guvern nu există alte organizații nonguvernamentale care să le apere interesele. Marele absent din politica autohtonă este societatea civilă.

(Pavel 2008)

În direcția *dialogului social*, tema *activismului civic* este evocată cu oarecare note de nostalgie:

singurele manifestări remarcabile de activism civic au fost manifestația maraton din Piața Universității și memorabilele marșuri ale Alianței Civice. În rest, poporul a reintrat în adormire.

De la căderea regimului comunist și până astăzi, s-au încercat mai multe răspunsuri la întrebarea „care trebuie să fie rolul intelectualului în raportarea sa la sfera politică?”. Deși aceste răspunsuri s-au cristalizat ca soluții personale, trebuie remarcat că există în fiecare un numitor comun care nu poate fi ocolit – referința implicită la marxism și atașamentul pentru ideile liberalismului: „

A fi liberal în Europa de Est înseamnă, cel puțin în primii ani ai postcomunismului, a fi antimarxist.

(Moțoc 1999: 333)

O a doua temă recurentă este aceea a angajamentului politic al intelectualului. Și aici, *stânga* se confruntă cu *dreapta*, iar paradigma la care se raportează majoritatea comentariilor este cea impusă de Raymond Aron:

Intelectualul de stânga, așa cum îl descrie Aron în *Opiul intelectualilor*, este veșnic tânăr în sensul rău al cuvântului. El preferă protestul moral angajamentului politic, solidaritatea afectivă cunoașterii raționale, pasiunea pentru egalitate analizei economice, refuzul instituțiilor respectului democrației.

(Moțoc 1999: 333)

O selecție a exprimărilor publice ale unor intelectuali considerați normativi pentru opinia publică este grăitoare în acest sens [2]:

Intelectualii români sint vinovați, pentru ca nu sunt interesați de realitatea din jur. Intelectualul român de tranziție a fost mai interesat de teoriile sale decât de politica publică

(Alina Mungiu-Pippidi)

Intelectualii (mă gândesc acum la cei pe care îi numim intelectuali publici ori critici) sunt cei care trăiesc pentru și din cultivarea ideilor, fiind totodată prezenți în lupta care se dă în sfera publică [...]. Acești intelectuali refuză logica oportunistă a consimțământului și afirmă deschis valorile pluralismului și ale toleranței. Recunosc că propun o definiție normativă, nu una descriptivă. De la Émile Zola care a avut curajul să se opună naționalismului antisemit în perioada afacerii Dreyfus și până la Thomas Mann, Orwell, Soljenitin, Havel, Jacek Kuron ori Adam Michnik, intelectualii au fost adversarii derapajelor totalitare de dreapta ori de stânga. Ceea ce nu înseamnă că nu au existat și momente de orbire ideologică, analizate remarcabil de Raymond Aron în cartea sa «*Opiul intelectualilor*». În egală măsură, căderea comunismului nu ar fi putut avea loc, așa cum s-a petrecut, fără ceea ce a fost dialectica dezvrăjirii ideologice, a demistificării utopiei comuniste de către intelectualii critici (unii dintre ei, precum Leszek Kolakowski, foști marxști).

(Vladimir Tismăneanu)

Spre deosebire de acum 15-17 ani, eu mi-am schimbat punctul de vedere. Nu mai cred acum că intelectualul ar trebui să se implice direct în viața politică. La mine a fost o

opțiune personală să ies. Nu mi se potrivea să stau în ședințe, să fac parte din comitete și comiții. Politicianul este univoc, transmite mesaje, împarte lumea în dușmani și prieteni. Eu nu pot să judec așa. Vreau să am mai multe variante. Politica, în plus, cere atașamente puternice pentru oameni. Intelectualii preferă însă atașamente față de idei, de principii, iar, atunci când vine șeful de partid și îți cere să votezi contra lor, ai o problemă.

(Stelian Tănase)

Nu sunt membru al nici unui partid politic, iar, din acest punct de vedere, cariera mea diplomatică m-a favorizat. Îmi revendic o perspectivă creștin-democrată asupra societății, cred într-o societate descentralizată, în realitatea țesutului asociativ și subsidiaritate, valori ce stau la baza Europei de astăzi.

(Teodor Baconsky)

Intelectualii nu numai că sunt formatori de opinie de părerea cărora chiar și partidele politice sunt interesate, tocmai pentru că autori ca ei pot influența un segment oarecare al electoratului, ci, în plus și pentru că intelectualii în primul rând pot legitima un actor politic sau altul în acțiunile proprii. De cele mai multe ori, intelectualul român judecă oameni și acțiuni politice, nu instituții – așa cum ar fi firesc în cadrele democrației, uitând că una dintre funcțiile cele mai vechi ale filosofului în Occident este de „a pune limite surplusului de putere, supraproducției de putere” (Michel Foucault) – este argumentul pe care tot un intelectual îl formulează în întâmpinarea derapajelor unora asemenea lui, susținători ai personajelor politice, nu a principiilor (Pavel 2007). Cel care a întrupat idealul intelectualului moderat atât de necesar unei democrații este Raymond Aron, al cărui chip era creionat de Allan Bloom drept „ultimul liberal autentic” al secolului XX.

Despre Aron, Aurelian Crăiuțu scrie în cartea sa dedicată moderației:

... Raymond Aron este recunoscut astăzi drept unul dintre puținele spirite lucide, care au denunțat la timp cu o uimitoare consecvență și perspicacitate ambele totalitarisme ale secolului XX, adoptând în același timp o poziție sobră și echilibrată în privința virtuților și limitelor societăților liberale. El a fost omul care a avut aproape mereu dreptate, analistul decent care nu și-a pierdut niciodată simțul măsurii în mijlocul unei lumi măcinate de conflicte ideologice și războaie totale.

(Crăiuțu 2006: 167)

Un intelectual ca Aron sau care-și face model din gânditorul francez „evită tonul profetic și recriminatoriu și caută să educe publicul și actorii politici fără a adopta vreodată poziția de profet.

(Ibidem: 170)

2. Intelectualul și dezbaterile de idei

Horia-Roman Patapievic, în *Despre idei și blocaje*, semnaleză, pe fondul incapacității pieței culturale românești de a fructifica ideile originale, unei culturi a dezbaterii și a schimbului intelectual. La noi „ideile nu se dezbate, argumentele nu sunt ascultate, obiecțiile sunt trecute cu vederea sunt luate în balon, iar sunetul calm al discuției se aude numai când autorii au murit sau când numele lor a primit confirmarea canonică a Occidentului” (Patapievic 2007: 12). Dacă, totuși, la noi există o schimb de idei, acestea sunt în cel mai bun caz idei generale, iar dacă există o viață a culturii, aceasta este a culturii generale (Ibidem: 51). Inexistența unei piețe a ideilor echivalează cu absența unei realități comune și cu incapacitatea de a formula un bine comun:

„blocajului situat la un nivel strict intelectual al receptării trebuie să îi corespundă o imposibilitate endemică de mobilizare a societății în jurul unui bine comun.

(Ibidem: 9-10)

Cauză a inexistenței unei piețe a ideilor în România, teza precarității, dacă nu a inexistenței unui spațiu public autonom poate fi ilustrată analizând un fenomen

desfășurat la granița dintre dezbaterile de idei și acțiunea specifică zonei puterii și care dă seama despre situarea politică a intelectualului în acest moment în spațiul public românesc. Fenomenul îl reprezintă mitingul organizat de Grupul pentru Dialog Social (GDS) cu scopul de a-l susține pe președintele Băsescu în conflictul său cu Parlamentul României, înaintea referendumului inițiat de președinție în legătură cu votul uninominal și de suspendarea propriu-zisă a președintelui, declanșată de Parlament (aprilie, 2007). Isteria pe care au manifestat-o atunci unii dintre semnatarii apelului nu poate fi formă de manifestare intelectuală, chiar dacă

suspendarea lui Traian Băsescu este un lucru anormal care poate fi reglat democratic de fiecare dintre noi prin referendum. Tot ce ni se pare anormal trebuie denunțat ca atare, nu inflammat.

(Rogošanu 2007)

O altă inconsecvență sesizată în ceea ce privește manifestarea intelectualului este dată de nepotrivirea dintre paradigma definitorie a castei intelectuale și apelul la „voința poporului”. Elitismul care caracterizează GDS-ul este totuși întărit de apelul popular și explică faptul că elitele nu sunt în căutarea de alte elite, ci doar de susținători (IDEM), căci „voința poporului” nu se poate constitui în argument al intelectualului într-o dezbateră care are drept fond funcționarea instituțiilor statului. Totul a decurs din start într-o direcție greșită, cu o agendă falsă și fără o dezbateră reală pe fond: „Este în primul rând vina intelectualilor cu această pulsivitate ideologică că nu au reușit să se impună. Deși în ultimii ani există semne că ar exista voci interesante în această direcție. Vor deveni valabile atunci când discursul cu scilpică de bursă în străinătate se va concretiza în texte memorabile de critică adaptată societății românești” (IDEM). Analiza este întregită de tema „hipnozei mediatică”, confirmând stadiul al patrulea pe care Mihai Dinu Gheorghe îl restituia intelectualilor mediaizați și experți și care ar schița preocuparea centrală a intelectualului român din prezent: „intelectualul român rîvnește prea mult la autoritate mediatică, în locul autorității câștigate prin scris, prin opinii elaborate formulate” (IDEM).

În fapt, este vorba despre ceea ce sesiza într-un text publicat în Cotidianul, Mihail Neamțu, una dintre vocile tinere din spațiul public românesc aflat în formare: suntem într-un perpetuu „stadiu estetic”: beția de cuvinte sau reveria de salon.

(Neamțu 2007)

Nevoia de dialog real, autentic este reclamată chiar de către cei care au avut reacții afective la conflictele dintre instituțiile democrației românești – reacții justificate probabil din exasperarea că ceea ce putem susține rațional și cu argument nu este auzit de nici una dintre părțile implicate în conflict:

nu e cu puțință o funcționare democratică a societății dacă în societate nu se desfășoară în chip real un continuu dialog între toate grupurile sociale care afirmă public diferențe ireconciliabile între ele.

(Patapieviți 2007: 86)

Cauza inconsistenței spiritului nostru public pare a sta, în opinia lui Patapieviți, în abundența de polemici rudimentare, necivilizate, agresive și lipsite de inteligență. Într-o descriere cinică, realistă și tragică, în același timp a realității publice românești s-ar face, prin urmare în acești termeni:

La noi, în spațiul public, specializările nu comunică, oamenii dintr-o disciplină refuză să discute, grupările intelectuale se detestă, personalitățile se suspectează, premiile sunt gândite ca premii-contra (nu ca premii-pentru). Lumea culturală e sfâșiată între provincii istorice, cartele de generație, partizani de ideologie, partizani de chiverniseală, țuțeri de inimă, neo-oportuniști și paleo-oportuniști. Lichelismul de afirmare se luptă pe viață și pe moarte cu oportunismul de lichidare și ambele se aliază împotriva noului care nu are girul coteriilor acceptate. Iar printre aceste blocuri beligerante și necomunicante, ducând o viață sărmană, mizerabilă și grea, câțiva singuratici. Talentul și integritatea, firește, există, dar ele sunt distribuite după tăieturile imprevizibile ale maionezei naționale, care nu se leagă.

Iar peste tot acest peisaj de ruptură sau strânsură, tronează, uriaș, anacronic și imbecil, statul: adăugând tuturor acestor clivaje mișcătoare opoziția dintre cultura oficială, care are atributul de națională, și restul culturii, căreia i se refuză, alături de subvenții, dreptul la orice statut istoric. Aceasta este cultura noastră de azi. Acesta este spiritul nostru public, azi.

(Idem: 97)

Ceea ce trebuie remarcat în această descriere nu are legătură cu vreo viziune pesimistă asupra realităților românești, ci se cere reflectat în spirit critic, lucid, care să aducă cu sine inteligența așezării în atmosfera civilizată a dialogului, a dezbaterii civilizate și pe bază de argumente raționale. Și peste toate, departe de a fi „neutru”, intelectualul trebuie să se exprime conștient de failibilitatea sa. În bună tradiție habermasiană, intelectualul român

trebuie să se limiteze la teme relevante, să promoveze argumente cât mai bune, el trebuie să se străduiască, de asemenea, să îmbunătățească nivelul discursiv nemulțumitor al controverselor publice.

(Habermas, citat în Marga 2006: 22)

Căci „influența” argumentului său nu trebuie confundată cu „puterea”.

Note

[1] Această sarcină este activă în câteva structuri precum CNSAS sau alte institute și comisii (Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste în România constituită de președintele Traian Băsescu și condusă de Vladimir Tismăneanu)

[2] Acestea au fost publicate sub titlul *Intelectualii ratează întâlnirea cu politica* (Dan Duca), în ziarul *Cotidianul* din 16 februarie 2007.

Bibliografie

- BALAHUR, D. 1999. *Societatea civilă: opinii, puncte de vedere, perspective*. In *Sociologie românească*, 2.
- BEREVOESCU I. (coord.). 1999. *Fețele schimbării. Românii și provocările tranziției*. București: Nemira.
- CRĂIUȚU, A. 2006. *Elogiul moderației*. Iași: Polirom.
- GHEORGHIU, M. D. 2007. *Intelectualii în câmpul puterii. Morfologii și traiectorii sociale*. Iași: Polirom.
- MARGA, A. 2006. *Filosofia lui Habermas*. Iași: Polirom.
- MOȚOC, I. 1999. De ce intelectualul est-european îl preferă pe Hayek lui Aron. In *Raymond Aron, Spectatorul angajat*. București: Nemira.
- NEAMȚU, M. Criza de idei. <http://www.cotidianul.ro>, ediția din 25.09.2007.
- PATAPIEVICI, H. R. 2007. *Despre idei și blocaje*. Buucrești: Humanitas.
- PAVEL, D. Intelectualii între antipartidism și antidespotism (I, II). <http://www.ziua.net>, edițiile 17.12.2007 și 18.12.2007.
- PAVEL, D. Cetățenii neputincioși și cultura lor politică, <http://www.ziua.net>, ediția 18.01.2008.
- ROGOZANU, C. 2007. Păcatele intelectualilor. <http://rogozanu.blog.cotidianul.ro>, ediția din 24.04.2007.